

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію **Селігея Пилипа Олександровича**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
(спеціальність 10. 02. 01– українська мова), на тему
**„Український науковий текст: проблеми комунікативної
повноцінності та стильової досконалості ”**

Розвиток наукової мови та якість і характеристики наукового тексту становлять одну з найбільш цікавих комплексних проблем сучасної гуманітаристики. Гострота й актуальність цієї проблеми мають *загальну вмотивованість*. Вона впливає передусім з бурхливого розвитку технологій пізнавальної діяльності, що на сучасному етапі розвитку суспільства у розвинутих державах світу перетворилися фактично в індустрію здобуття нових знань – як в усіх традиційних сферах дослідження (з їх поділом на природничі та гуманітарні), так і в міждисциплінарних галузях (екологія, комп’ютерна лінгвістика, нейролінгвістика, біологічна кібернетика, біоніка, соціоніка, синергетика та багато ін.). Адекватне відтворення змісту науково-пізнавальної діяльності – від етапу формулювання гіпотези до етапу одержання результатів – необхідна умова і для збереження й поширення нової інформації, і для активізації свідомості та розумових операцій, і для збудження наукової фантазії, і для розвитку самої мови.

Наукова діяльність стимулює виразові спроможності мови в називанні нових понять, в ословленні нових причиново-наслідкових зв’язків, нових сфер і середовищ пізнаваних явищ, сприяє виробленню гнучких жанрів наукової мови, з-поміж яких на перший план виходять не лише спеціальні, а й популярні. Адже, як слушно зауважує П. О. Селігей у дисертації, „науки нині настільки спеціалізувалися, що вузькі фахівці перестають розуміти один одного. А це подрібнює цілісну картину світу, заважає ставити й вирішувати широкі міждисциплінарні проблеми. Ось чому популяризація потрібна не тільки загальноосвітня, а й міжнаукова. Діалог учених різного профілю відкриває шлях до синтезу наукових знань” (с. 344).

Актуальність дисертаційної праці П. О. Селігея зумовлена й тими конкретними проблемами, що перед ними постала сучасна українська наукова спільнота, як-от: комунікативна повноцінність та стильова досконалість українських наукових текстів [адже „проблема неоконкретного, штучно ускладненого викладу гостро стоїть буквально в кожній галузі знань” (с. 6), стилістично дефектні тексти — не такі вже й рідкісні в потоці наукових публікацій (с. 22)]; брак посібників з української наукової мови і фактично зародковий розвиток такого напрямку, як риторика науки, що вже сформувався в зарубіжній практичній стилістиці; поява величезного обсягу псевдонаукових текстів та ін.

І самим текстом своєї роботи, й аналізом конкретних мовних фактів та явищ П. О. Селігей продовжує традиції української наукової мови, що, попри всі складні суспільно-історичні обставини, мала значні теоретичні й практичні здобутки. У період кінця XIX – початку XX ст. це була наукова й видавнича діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, в період українського національного відродження 1920-х рр. – діяльність Інституту української наукової мови ВУАН й видання термінологічних словників. У період від середини XX ст. до початку XXI ст. – а саме цей період дисертант визначив для джерельної бази дослідження – видатними культурними подіями свого часу стали видання в Києві ряду енциклопедій: у 1959–1965 рр. – 17 томів УРЕ; у 1956 р. – перевидання українською мовою „Колгоспної виробничої енциклопедії” (у 2-х томах; відп. редактор М. С. Співак; Держсільгоспвидав); у 1973 р. – „Енциклопедії кібернетики” (у 2-х томах; відп. редактор В. Глушков), що в ній були відображені тогочасні знання з проблем і питань теоретичної, економічної, технічної, біологічної кібернетики – її математичного апарату, теорії систем, теорії інформації, основ і методів програмування, побудови алгоритмічних мов, теорії автоматів); у 1989–1993 рр. – „Географічної енциклопедії України” (у 3-х т.; відп. ред. О. М. Маринич) та ін. У часи незалежної України вийшли друком багатотомні видання „Енциклопедія історії України”, „Історія української культури” та ін. Та попри значні досягнення в розвитку наукового стилю української мови, що їх засвідчили загальні та галузеві енциклопедії та інші видання, підго-

товлені „Головною редакцією УРЕ” (у 1991–2013 — видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана, від 1 червня 2013 р. – Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»), видавництвом „Наукова думка” та іншими видавництвами подібного типу, сучасні українські наукові тексти потребують значного вдосконалення, а самé вдосконалення неможливе без чіткого діагностичного аналізу якості таких текстів та вироблення рекомендацій для їх змістового й стилістичного поліпшення.

Власне, це й обрав за мету свого дослідження *Пилип Олександрович Селігей* – „виявити й усебічно дослідити мовно-виражальні засоби, які впливають на комунікативну повноцінність та стильову досконалість сучасних українських наукових текстів” (с. 8). Завдання дисертації сформульовані чітко, конкретно, послідовно. З переліку названих завдань особливо варто виділити такі:

- узагальнити погляди українських та зарубіжних авторів на псевдонаукове мовлення;
- виявити й проаналізувати мовно-стильові ознаки псевдонаукових текстів;
- з’ясувати культурно-історичні та психологічні передумови появи таких текстів;
- показати їхню невідповідність комунікативно-прагматичним, естетичним та етичним нормам наукового мовлення;
- схарактеризувати суспільні наслідки, до яких призводить науковий жаргон, намітити шляхи боротьби з ним;
- довести можливість і доцільність аналізу наукового мовлення з погляду виразності й читабельності;
- описати ефективні механізми впливу на читача наукового тексту.

Виконання саме цих завдань потребувало від дослідника неабиякої наукової ерудиції, здатності до систематизації та прогностичної оцінки матеріалу. Вже тут, відразу, хочу зазначити, що ці та всі інші завдання дисертантові вдалося успішно виконати.

Осягненню мети дисертації сприяли: 1) вибір джерельної бази (українські наукові тексти різних галузей знань (гуманітарні, суспільствознавчі, природ-

ничі, технічні) й різних жанрів (монографії, статті, автореферати дисертацій, підручники); 2) виразне окреслення предмета дослідження – „відповідність/невідповідність сучасних наукових текстів комунікативним якостям і нормам наукового стилю”; 3) обсяг аналізованого фактичного матеріалу (корпус текстів налічує 484 джерела); 4) методика дослідження (науковою новизною в ній відзначаються *метод стилістичного експерименту* – для визначення не вдало або недоречно вжитих мовних одиниць; *метод еталонного порівняння* – для пошуку кращих мовних відповідників; *міждисциплінарний метод*); 5) ретельно опрацьований бібліографічний апарат (що загалом налічує 426 позицій, з яких – понад 70 джерел, опублікованих англійською, польською, французькою та іншими мовами за межами України та пострадянського простору.

Розділ 1 („Комунікативність наукового тексту: стан проблеми і перспективи вивчення”) відзначається теоретичною концентрованістю, чітким формулюванням загальних комунікативних ознак писемного наукового тексту як „опори існування й орієнтиру для вдосконалення норм загальнолітературної мови” (с. 14), як відображення мисленнєвого процесу (с. 16), як вияву розумової й водночас мовної культури (с. 18).

Послідовно аналізуючи зміст словосполучень *наукоподібний стиль, псевдонаукове мовлення, схоластичний виклад, науковий жаргон*, дисертант докладно аналізує назви такого чи подібного явища в мовах, що мають найдавніші традиції наукового стилю (дгр. ἄγνοτά ῥήματα «незрозумілі вислови», δυσκατάνοητος διάλεκτος «важкозрозуміла мова», ποικίλος λόγος «заплутане мовлення»; лат. ambages «неясне мовлення», infacundia «важкий виклад», lingua secretior «темний стиль», sententiae reconditae «важкодоступні речення»; у сучасних мовах – французькій (*langue de bois* «повстяна мова» (букв. «дерев'яна»), *style raboteux* «кострубатий стиль» (букв. «купинястий, вибоїстий»), *style lourd (pesant)* «важкий стиль», *amphigouri* «мудрований виклад; нісенітниця», *jargon* «нісенітниця, тарабарщина» і «соціолект; наріччя»); німецькій (*gelehrttuerisch Stil* «псевдонауковий стиль» і *Kauderwelsch* «незрозуміле мовлення, засмічене іншомовними словами», *Berufsjargon* і *Fachjargon, Fachlatein* (букв. «фахова

латина»), відверто несхвальна *Fachchinesisch*; англійській (*transcendental style* «наукоподібний стиль», *academic (scientific) jargon* «науковий жаргон», *scientism* «наукоподібність; псевдонауковий стиль», *lingo* «малозрозумілий жаргон фахівців», *technospeak* «технічний жаргон; зловживання технічною термінологією», *buzz word* «“розумне” слово, здатне вразити дилетантів»).

У першому розділі П. О. Селігей обґрунтовує вибір термінології та формулює робоче визначення наукового жаргону („*спотворена форма наукового мовлення, що надає неістотним або неновим науковим ідеям видимість важливості й новизни*”, с. 24), аргументує вибір терміна *науковий жаргон* (він нейтральний, упізнаваний, доволі поширений і має точні відповідники в західноєвропейських мовах (пор. фр. *jargon académique*, нім. *akademischer Jargon* або *gelehrten Jargon*; розширена аргументація подана у п. 3.3.4 третього розділу дисертації); характеризує значеннєві відтінки в уживанні термінів *наукоподібний стиль* (коли йдеться про мовні засоби наукового жаргону, мету та засади їх добору) і *псевдонаукове мовлення* (підкреслює процесуальність, тобто безпосередню реалізацію наукового жаргону в мовленні).

Важливою змістовою частиною першого розділу є огляд різножанрової наукової літератури (передусім – філософської, суспільствознавчої) та художніх творів світової й української літератури, що в них так чи інакше зачіпається проблема наукового мовлення (*догматична схоластика*; *маніпулятивна новомова як засіб не виражати, а приховувати думку*; *пишномовність*, *зовнішня наукоподібність мови*, *псевдоакадемізм*; *фальшива фразеологія, що має на меті приховати наслідки реальної політики тощо*).

Авторський виклад думок письменників, філософів, науковців можна характеризувати як концептуально новий і чітко підпорядкований меті та завданням дисертації. Під спільний знаменник дисертантові вдалося підвести твори письменників різних країн, різних епох, різних періодів культурної історії Європи (Еразма Роттердамського, Ф. Рабле, М. Сервантеса, памфлет Дж. Свіфта («Казка бочки»), М. Гоголя, А. Чехова, І. Франка, М. Твена (повість «Три тисячі років серед мікробів»), Дж. Джойса (роман «Улісс»), К. Чапека (роман «Війна із

саламандрами»), Т. Манна (роман «Пригоди авантюриста Фелікса Круля»), С. Беккета (п'єса «Чекаючи на Годо»), М. Ю. Кольцова (фейлетон «Куряча сліпота»), З. С. Паперного (фейлетон «До питання про золоту рибку»); Ю. О. Івакіна (гуморески «Піп та собака», «Герострат»), П. А. Загребельного (романи «Розгін», «Левине серце»), О. Ф. Черногуза (роман «Аристократ із Вапнярки») та інші. Аналіз літературних джерел справді засвідчив, що „науковий жаргон має глибоке історичне коріння (с. 49, висновки до розділу 1).

Концептуальної значущості П. О. Селігей надає й оглядові праць видатних філософів, що вперше подали розгорнену критику зловживань мовою (Дж. Локк), типологію таких зловживань (Г. Ляйбніц), виступили проти схоластичної метафізики та незрозумілого наукового жаргону (К. А. Гельвецій, Д. Г'юм, А. Шопенгауер, Л. Вітгенштайн, з чийм ім'ям пов'язаний початок цілому напрямку — лінгвістичної філософії, та ін.).

У п. 1. 3. 3. П. О. Селігей подає аналіз думок представників різних галузей науки, що свого часу переймалися проблемою неоконкретного, штучно ускладненого мовлення, термінологічного жонглювання, якістю дисертаційних текстів та дипломних робіт. Контекст аналізу включає праці російських учених (мовознавця Р. О. Будагова, філософа О. Ф. Лосєва, літературознавця Д. С. Лихачова, географа А. Г. Ісаченка, педагога О. М. Новикова, правознавця О. С. Александрова, наукознавця В. О. Шаршунова), представників західної науки (політолога Б. Зіска, психолога Д. Мартіна, астронома Ст. Марана, французького філолога Р. Етьємбля, польського лінгвіста Ст. Гайди та ін.).

У центрі уваги дисертанта перебувають праці українських мовознавців: рідкісні для періоду 1920-х – 1930-х рр. й маловідомі статті М. Д. Гладкого („Справа популяризації наукових знань”, опублікована в журналі „Життя і революція”, 1928, № 8), М. Є. Ладухіна („Під машкарою «наукової» мови”, опублікована в 1932 р. в „Записка Ніженського інституту соціального виховання”); більш знані праці 1960-х – 2000-х рр. – монографії А. П. Коваль („Культура української мови”, К., 1964), В. С. Перебийніс (розділ „Характеристика функціональних стилів” в академічному виданні „Сучасна українська літературна мова:

Стилістика”, К., 1973), Н. Ф. Непийводи („Мова науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)”, К., 1997), К. М. Тищенко („Метатеорія мовознавства”, К., 2000) та ін.

На жаль, в історії українського мовознавства публікацій на таку тему було порівняно небагато. З тим більшою ретельністю П. О. Селігей їх розглядає, поділяючи, вочевидь, занепокоєність специфічною проблемою наукової сфери, що її Н. В. Зелінська ще в 1990 р. окреслила як „вербально-термінологічний снобізм — свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки, за яким відчувається бажання зробити її недоступною для непосвячених, через що ускладнюються очевидні і прості речі» (у публікації „Який він, науковий стиль?” (Культура слова, вип. 38).

У п. 1. 4. Актуальність спеціального дослідження дисертант окреслює ряд умов і завдань, виконання яких послужить для з’ясування стильової природи та об’єктивної оцінки наукового жаргону (с. 47).

У висновках до розділу 1 названі системні ознаки псевдонаукового стилю, що на них вказували автори аналізованих праць: зловживання термінами й запозиченнями, надмір задовгих речень, синтаксично заплутаний, канцелярський виклад, що покликаний створити оманливе враження чогось важливого й серйозного.

Розділ 2 („Науковий стиль як об’єкт нормативного дослідження”) присвячений аналізу нормативних підходів у мовознавстві (п. 2. 1), розглядові проявів стильових норм у науковому тексті та їх зв’язку з комунікативними якостями такого тексту (п. 2. 2), а також містить зауваги до методології дослідження (п. 2. 3).

Зміст розділу сфокусований довкола полемічних аспектів у ставленні до мовної норми та її сприйняття з боку пересічних носіїв мови (одним із виявів якого може бути антинормалізаторство, нормоскептицизм), з боку мовознавців (зокрема структуралістів, що вважали питання нормативності другорядними для мовознавства (Л. Блумфілд), а саму мовну норму — фікцією, сурогатом, штучною абстракцією (Л. Єльмслев) (с. 53). Дисертант (цілком умотивовано)

поділяє протилежні щодо названих погляди на мовну норму – Б. Гавранека, який вважав, що норма літературної мови, на відміну від норми народної мови, виникає й усталюється не без допомоги лінгвіста; К. Ажежа, що не відмовляв лінгвістам не лише в праві, а й в обов'язковій висловлювати свою думку щодо долі мови, а іноді навіть втручатися в неї (с. 54).

П. О. Селігей вважає, що при нормуванні мови насамперед варто брати до уваги потреби мовного колективу та інтереси мови: „Цінним, а отже, вартим унормування, є все, що сприяє дієвій комунікації, розширює функції мови й водночас підтримує цілісність, гармонійність мовної системи, забезпечує наступність у її розвитку, якнайбільше розкриває її творчі можливості” (с. 54). Етапові нормалізаторства наукової мови має передувати мовна критика, уґрунтована „не на якихось формальних ознаках, а на визначенні того, наскільки успішно й ефективно мова розвідки повідомляє нові знання” (с. 58).

Важливо виділити погляд автора дисертації на мовну критику як на складник культуромовної діяльності й додати при цьому, що мовна критика мала б стати й органічним складником загальної культури суспільства, суспільної комунікації.

Дуже цікавими видаються міркування дисертанта про поняття мовного смаку як інструмента мовознавця (словники лінгвістичних термінів і підручники мовознавства це поняття обминають) (с. 76–78). Отже, у це поняття П. О. Селігей пропонує вкласти уявлення про „здатність відчувати й правильно оцінювати комунікативні якості мовлення, ... відрізнити досконалі мовні зразки від недосконалих” й визначає кілька можливих його параметрів – *розвиненість* (*витонченість*) – „здатність оцінювати мовлення поглиблено, точно, непомильно”; *широта* (*всебічність*) – мовного смаку: він „тим ширший, чим більше комунікативних якостей охоплює своєю оцінкою”; незалежність / залежність мовного смаку; його індивідуальні / колективні прояви тощо.

З принципових тез, поданих у **висновках до розділу 2**, варто виділити такі: „нормативний підхід передбачає й ставлення до мови як до суспільної цінності, про яку треба дбати, оберігаючи від шкідливих впливів. Нормування мо-

ви неможливе без попереднього етапу — мовної критики, що аналізує конкретні тексти з погляду дотримання мовних норм і впливу на читачів” (с. 80); „корисним виявляється й «негативний» мовний матеріал: аналіз відхилень допомагає уточнювати межі норми” (с. 81); „додержання комунікативних якостей у конкретних текстах, особливо належних до книжних стилів, є не лише бажаним, а й обов’язковим. Через це комунікативні якості теж мали б стати об’єктом лінгвістичного нормування” (с. 81).

У розділі 3 („Науковий жаргон: аналіз і оцінка явища”) дисертант розглядає основні ознаки наукового жаргону, з’ясовує причини його появи, обґрунтовує комунікативну, стильову та прагматичну, естетичну й етичну оцінки наукового жаргону, аналізує суспільні наслідки його вживання й культивування.

П. О. Селігей переконливо доводить, що до основних ознак наукового жаргону належать передусім термінологічні зловживання у найрізноманітніших їх виявах, як-от: 1) вигадування термінів для тих понять, які можна передати більш уживаними словами (на с. 84 подані яскраві приклади зловживань такого типу на кшталт *стратегія персуазивності в любовному дискурсі; поліваріантність трактувань принципу субсидіарності, постмодерністська парадигмальна матриця нелінійних динамік* та ін.); 2) надуживання деякими загальнонауковими термінами (*питання, проблема, завдання, система, структура, стратегія, форма, архетип, аналіз, аспект, сукупність, множина, розвиток, умова, процес, функція, інформація, модель, метод, фактор, елемент*, до яких останнім часом долучилися ще терміни *комплексність, системність, оптимальність, ефективність, синергетичність, адаптація, модернізація, цивілізація, трансформація, глобалізація* (с. 86); 3) невиправдане залучення термінів з інших наук (особливо – з філософії); 4) термінологічне псевдоноваторство (напр., *початок* → *ініціальна позиція*, *середина* → *медіальна частина*, *викладач* → *суб’єкт навчально-виховного процесу*, *мова* → *лінгвальна система*, *мовлення* → *вербальна поведінка*, *співрозмовник* → *партнер по комунікації*, *мислення* → *оперування ментальними репрезентаціями* та ін.) (с. 94–95).

Дисертант звертає увагу на те, що „кожен термінологічний новотвір треба критично оцінювати, зокрема з погляду правила «бритви Оккама», скерованого проти марного збільшування сутностей (с. 97).

Не потрібно також надуживати запозиченнями (на с. 99 наведені приклади типових термінів-варваризмів у сучасних лінгвістичних текстах: *доречний* → *релевантний*, *часовий* → *темпоральний*, *одночасний* → *симультанний*, *виражений* → *експліцитний*, *прихований* → *імпліцитний*, *висловлювати* → *артикулювати*, *виявляти* → *маніфестувати*, *представляти* → *репрезентувати*, *висловлювати* → *вербалізувати*, *осмислювати* → *концептуалізувати*, *співвідноситися* → *кореспондуватися*, *сприйняття* → *рецепція*, *прослуховування* → *аудіювання*, *розподілення* → *стратифікація*, *впровадження* → *імплементация*, *творення* → *креація*, *відновлення* → *реновація* тощо).

Полемізуючи з прихильниками творення наукової термінології на не-слов'янській мовній основі, П. О. Селігей зауважує, в англomовному світі „науковці воліють не вдаватися до запозичень, а карбують нові терміни переважно на питомому ґрунті. Їм зовсім не заважає, що терміни формально збігаються із загальноновживаними словами (на підтвердження своєї думки дисертант наводить промовисті приклади термінів з галузі інформаційних технологій та обчислювальної техніки) (с. 103).

Вартими подальшої уваги є й надзвичайно цікаві експериментальні відомості щодо довжини речення як одного з формальних показників складності тексту та ступеня його читальності, що їх П. О. Селігей наводить за працями польських дослідників – М. Рахвалової, Ст. Гайди, Ст. Міколайчака (с. 111–116) та за підрахунками А. П. Коваль (кількість простих речень в стилістично довершених наукових текстах майже дорівнює кількості складних (49,09 % і 50,89 %).

Характерними ознаками наукового жаргону є й нагромадження іменників. Дисертант слушно вказує, що „підвищена іменниковість російського наукового мовлення могла послужити нашим ученим прикладом для наслідування — спочатку в умовах нерівноважної українсько-російської двомовності, а згодом і в

умовах державності української мови, коли нею почали писати російськомовні науковці, автоматично привносячи у свої твори норми російської граматики” (с. 118). З підвищеною іменниковістю пов’язані й деякі граматичні явища, що зазвичай стають об’єктом стильової експлуатації в науковому жаргоні (розщеплені присудки; ланцюжки форм родового відмінка; нагромадження іменників на *-ння*).

Надзвичайно цікавою й конкретною, попри свою метафоричність, є систематизація (на с. 130–131) виявів **багатослів’я** (п. 3.1.5.) – як *кількаслів’я* (уживання кількох слів замість одного); *навколослів’я* (уживання описових зворотів або визначень замість прямих назв); *зайвослів’я* (уживання непотрібних чи необов’язкових слів, зокрема: а) універсальних термінів; б) штампів; *словоповторів* (*тавтології*) та термінологічне відмежування **багатослів’я** (як формальної ознаки наукового жаргону) від **марнослів’я** (як його переважно змістової ознаки) (п. 3.1.6.).

Не викликає заперечень і обґрунтування основних причин появи наукового жаргону, серед яких П. О. Селігей виокремлює й аналізує: 1) нелогічне мислення; 2) погане володіння мовою; 3) навмисне затемнення змісту (маніпуляцію); 4) вплив (пост)модернізму; 5) гіпертрофію логосфери; 6) новизну матеріалу. Для характеристики гіпертрофії логосфери (п. 3.2.6.) автор дисертації застосовує ряд інших термінів: словоомана, словоцентричність, тотальна словесність, словесний гіпноз, гіпертрофія другої сигнальної системи (с. 183).

Даючи різнобічну оцінку наукового жаргону, дослідник доводить, що жаргон знецінює наукові знання, дезорганізує мислення, привчає думати неточно й нелогічно, дискредитує роль дисертацій як різновиду наукових досліджень, знижує рівень знань і якість мислення, псує мовний смак (с. 199).

Науковий жаргон паразитує на особливостях наукового стилю (термінологічність, іменниковість, розбудованість речень), доводячи ці риси до крайнощів. Ось чому необхідно протидіяти жаргону — вдосконалювати експертизу наукових досліджень, розширяти застосування правових методів і механізмів,

підвищувати вимоги до рукописів на етапах рецензування та редагування (с. 213, з висновків до розділу 3).

Прецизійно структурованим постає **розділ 4** („Стилістично досконалий науковий текст”), в якому автор дисертації характеризує ознаки сучасного наукового стилю, що від них залежить дієвість та читальність наукових текстів, з’ясовує, „як має змінитися науковий стиль, щоб удовольнити зрілі вимоги сучасного читача” (с. 216). Дуже важливими для розуміння негативних рис українських наукових текстів є діагностичні констатації дисертанта, зокрема про те, що „практика уніфіковано-аскетичного текстотворення” (за Н. Зелінською), „забюрократизованість і дріб’язкова регламентація громадського життя в підрадянській Україні призвели до того, що канцелярит .. почав метастазувати в наукове й усно-розмовне мовлення” (с. 214), а „поширеність жаргону засвідчує як не кризу, то, принаймні, передкризовий стан наукового мовлення” (с. 214). З іншого боку, англomовній науковій прозі притаманні стильові засоби, що забезпечують контакт і скорочують відстань між автором і читачем – за цими проявами автореференції та контактності стоять, як можна припустити, такі специфічні риси англо-американської культури, як відвертість і потреба засвідчити власну думку (с. 223).

Запорукою дієвості наукового тексту є *виразність і читабельність*, тісний зв’язок автора та читача. У п. 4. 2 розкрито дію механізмів впливу на читача, подано рекомендації для керування увагою (за допомогою назви, анотації, епіграфу, перших абзаців; закріплення розвитку теми (с. 229); синтаксичного ладу речень; розмовних, образних, експресивних елементів, ужитих із почуттям міри (пункти 4.4.2. і 4.4.3.)). Дисертант називає й докладно аналізує ряд прийомів, за допомогою яких можна подолати пасивність читачів, заохотити їх до співдумання: 1) уживати дієслова, які стосуються перебігу досліду, у формі першої особи множини; 2) час від часу вдаватися до запитальних речень, які «провокують» читача на роздуми; 3) розкривати ідею в процесі становлення, показувати, як учений прийшов до результатів, як їх було отримано; 4) уживати мовно-композиційні засоби антиципації (текстового мислення), що породжує інтелек-

туальну напругу, проте, як підкреслює П. О. Селігей, „у жаргонних текстах, де виникає враження нерозчленованості думки, а смисловий зв'язок між суб'єктом і предикатом, якщо й відчувається, то дуже погано, антиципація неможлива в принципі” (с. 249).

Покликаючись на свідчення редакторського досвіду та зразки досконалих наукових текстів, автор дисертації стверджує, що головними чинниками виразності є *ясність, стислість* („редакторська практика показує: усуваючи зайві слова й перебудовуючи текст, сирі рукописи можна скоротити до 30 %, причому без істотних змістових чи виражальних утрат” (с. 277), *композиційна довершеність* (співмірність і зрівноваженість частин тексту, ритмічність зміни їх, ієрархічність (другорядне підпорядковане головному), вивершеність (результат відповідає задумові) (с. 283), логічна побудова умовиводів за типом індукції, дедукції, традукції чи комбіновано, ритмізований виклад тексту (за допомогою стильових прийомів градації, епіфори, анафори); чергування абзаців різної довжини (щоб середній розмір їх наближався до показника 7 (± 2) речень, тобто відповідав обсягові оперативної пам'яті).

Переконливою є аргументація дисертанта щодо необхідності в науковому тексті елементів розмовності, використання загальномовної фразеології, образно-експресивних засобів (аналогій, метафоричних зворотів). У розділі подані актуальні приклади термінізації іменників *суржик* (зі значенням «мішане українсько-російське мовлення»), *тяганина* (судова *тяганина*), прикметників *нікчемний* (пор. *юридично нікчемний законопроект*), *старезний* (*Періодизація життя людей похилого віку: передстаречий, старечий, післястаречий, старезний вік* [Колес. 5]) та ін. (с. 327).

П. О. Селігей цілком слушно вважає, що поява на сторінках наукової літератури мовних засобів полеміки (що, здавалося б, мають суто публіцистичний присмак) — закономірна, адже „справжній дослідник не просто збирає факти — він іще стверджує свою позицію” (с. 338).

Попри високу оцінку рівня наукового викладу та новизни методики дослідження і його результатів, до розділів основної частини дисертації П. О. Селігея можна висловити такі **зауваження**:

I. Загальні зауваження щодо змісту:

1) У тексті дисертаційної праці міститься, на мою думку, ряд дискусійних, небеззастережних чи категоричних тверджень, напр.: на с. 73: „Мета гуманітарного пізнання — конкретно й докладно описати історично неповторне явище. Методи абстракції й узагальнення тут теж застосовуються, але як допоміжні” (але ж гуманітарне пізнання може мати на меті опис не тільки неповторних, а й історично циклічних або ж типологічних явищ); на с. 73: „Природу пояснюють, а духовне розуміють” (мені видається, що й природу можна розуміти, а духовне — пояснювати, навчати духовного, розкривати його суть); на с. 203: „Як ми бачили, науковий жаргон має на меті затьмарити, унедоступнити реальний зміст комунікації” (трапляється, що такий жаргон не має жодної мети, а є просто наслідком недостатньої вправності автора тексту у висловленні думок або й творення завідомо неякісного тексту); на с. 291: „За нашими спостереженнями, дедуктивна аргументація більше притаманна власне науковому стилю (закон → його тлумачення → приклади, досліді), індуктивна — навчальному та науково-популярному підстилям (історія відкриття → приклади, досліді → сучасне трактування → закон)”; на с. 306: „Факти самі по собі нічого не говорять, не приводять до жодних висновків” (залежить від того, які саме факти); на с. 346: „Конкретиці слід відводити роль допоміжну, пояснювальну, щоб вона не затуляла собою закони, закономірності й інші узагальнення, які є основою наукового знання” (залежить від галузі науки, її теоретичного чи прикладного спрямування).

2) Подекуди в дисертації трапляються такі змістові фрагменти, що не мають безпосереднього стосунку до аналізу мовних ознак наукового тексту (напр., на с. 173-174 – деталі біографічного характеру про Г. Гегеля хоч і дуже цікаві, проте без них можна було б обійтися; на с. 177 (думки І. Нечуя-Левицького стосуються не так мови наукових текстів, як загалом письменниць-

кої манери модерністів; до того ж, варто мати на увазі й те, що популяризація негативних поглядів І. Нечуя-Левицького щодо мови письменників молодшого покоління, а також західноукраїнських письменників була пов'язана в радянському мовознавстві з намаганням протиставити східноукраїнській і західноукраїнській дискурси стильового розвитку української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. – адже в той час, про який писав І. Нечуй-Левицький, у Львові розгорнуло свою діяльність Наукове товариство ім. Шевченка, з „Бібліографії Записок наукового товариства імені Шевченка» (Томи I–CCXL: 1892–2000 / Укладач В. Майхер; Редактор О. Купчинський. – Львів, 2003. – 741 с.) можна переконатися, що обсяг наукових текстів сягав кількох десятків тисяч сторінок (див. статистичну таблицю на с. 13–14) – навряд чи для таких завдань писемної мови вистачило б „язика сільської баби з її синтаксисом”; до того ж, у висловлюваннях І. Нечуя-Левицького не можна виключити моментів гостро суб'єктивних; варто навести тут і протилежний погляд – на твори самого І. Нечуя-Левицького, що його висловила Леся Українка в листі до М. Драгоманова від 3 вересня 1891 р.: „Бога ради, не судить нас по романах Нечуя, бо прийдеться засудить нас навіки безневинно. Принаймні я не знаю ні одної розумної людини в Нечуєвих романах, якби вірити йому, то вся Україна здалась би дурною. <...> А пожалься Боже того пера й чорнила! Мені тільки жаль, що наша бідна українська література отак поневіряється через Нечуїв, Кониських, Чайченків і т. п. «корифеїв», а то, про мене, хоч би їхніми творами греблі гачено (Леся Українка. Твор в 12-ти томах, т. 10, с. 113); на с. 209 – рекомендації наукових керівникам курсових і дисертаційних робіт). Подібного роду змістові фрагменти є на сторінках 179–180, 185, 189, 193, 197, 240, 320, 321. Попри те, що вони засвідчують широку наукову ерудицію дисертанта, вміння знаходити аналогії між науковою та іншими сферами людської діяльності, та все ж, як мені видається, виходять за межі завдань мовознавчого дослідження.

II. Зауваження до конкретних прикладів: 1) на с. 91–92 в п. **3.1.1.3. Термінологічне псевдоноваторство** йдеться про випадки, коли здавна відомі наукові поняття безпідставно перейменовуються за допомогою інших термінів,

проте, гадаю, з цього ряду прикладів випадають такі пари термінів: *учинок* → *поведінкова реакція* (не кожен учинок є саме поведінковою реакцією), *виховання* → *соціальна інженерія* (поняття „соціальна інженерія” – не тотожне поняттю „виховання”, бо соціальна інженерія має у своєму інструментарії маніпулятивні практики, прищеплювані ідеологеми, чого звичайне виховання може й не мати); 2) на с. 131 серед сталих словосполук, якими надуживають у наукових текстах і які зазвичай можна рівноцінно замінити однослівними відповідниками, поданий приклад „*диференційна ознака* → *особливість*” (напевно, у цьому випадку рівноцінна заміна все ж таки неможлива, бо не кожна особливість є диференційною); 3) не можу цілковито погодитися з твердженням дисертанта (на с. 140–141), що семантика дублюється в таких сполученнях чужих і питомих слів: *історичне минуле* (це не просто минулі події, минула історія, а й такі події минулого, що мали історичне значення, якийсь певний вплив на подальший перебіг історії); *концептуальне поняття* (себто найбільш загальне, засадниче поняття, що може служити основою, матрицею для формування інших понять – вузких, конкретніших); 4) напевно, не варто так категорично трактувати як плеоназм словосполучення *ілюстративний приклад* (справді, в багатьох текстах воно може виступати як плеоназм, проте в текстах підручників, посібників є дві групи прикладів – ілюстративні, в теоретичній частині підручника, і приклади у практичних завданнях і вправах – як навчальний, емпіричний матеріал, за допомогою якого засвоюються теоретичні знання).

III. Зауваження до джерельної бази: 1) варто було залучити ширше коло наукових текстів з галузі точних наук (скажімо, той-таки підручник О. І. Вакарчука „Квантова механіка”, що від 1998-го до 2012-го року мав кілька видань і в багатьох моментах міг би прислужитися дисертантові в розкритті конкретних тез **розділу 4** „Стилістично досконалий науковий текст”); 2) хоч у дисертації чітко окреслені часові межі щодо джерел фактичного матеріалу — „українські наукові тексти різних галузей знань (гуманітарні, суспільствознавчі, природничі, технічні) й різних жанрів (монографії, статті, автореферати дисертацій, підручники) за період від середини ХХ ст. до початку ХХІ ст.”, проте не зай-

вим було б бодай для прикладу навести зразки українських наукових і науково-популярних текстів кінця XIX – початку XX ст., адже тоді їх виходила сила силенна; з окремих прикладів можу назвати бодай такі: популярні книжки „Хліборобської бібліотеки” (переклади з польської – Я. Бедронь. *Управа червоної конюшини* (Чернівці, 1910), К. Мічинський. *Розмова про жито* (Чернівці, 1911), „Спількової бібліотеки” (переклад з німецької – Ган Гебгард. *Спільковий рух в Фінляндії в роках 1899–1909* (Чернівці, 1910), *Значінє щадничо-позичкових кас системи Райфайзена* (Чернівці, 1911); підручники „Ілюстрована історія Буковини” М. Кордуби (Чернівці, 1906), „Дидактика, доповнена „Основами льогіки” С. Канюка (Чернівці, 1911); граматики української мови кінця XIX – першої чверті XX ст. С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича; численні наукові праці І. Франка, „Нові і перемінні звізди” І. Пулюя (Відень, 1905); популярні праці Є. Чикаленка про новітні сільськогосподарські технології; видання Української Господарської Академії в Подєбрадах в міжвоєній Чехо-Словаччині тощо). Проте я свідома того, що наукового жаргону в цей період ще не існувало, а наукові тексти, що під ту пору з’являлися, цікаві передусім в аспектах термінологічному, пуристичному, нормативно-стилістичному, чого дисертант не мав на меті досліджувати саме в цій роботі. Гадаю, розгляд текстів кінця XIX – початку XX ст., а також наступних до середини XX ст. періодів міг би стати предметом не одного, а кількох спеціальних розвідок. Сподіваюся, що й *Пилип Олександрович Селігей*, як автор ґрунтовного теоретичного дослідження, міг би застосувати його результати і для дослідження історії наукового стилю української мови. Це було б гідною перспективою рецензованої дисертації.

IV. Зауваження до стилістики та технічного оформлення тексту дисертації – поодинокі й не мають принципового впливу на загальну оцінку його змісту й стилю: 1) не впевнена, що на сторінках 19, 51, 53, 105, 115, 123, 135, 144, 204, 299, 326 та ін. після слова *утім* на початку речення не потрібна кома (адже нерідко це слово сприймається як вставне у значенні „однак”, „а проте” тощо); 2) при технічному оформленні трапилися випадки, коли при переносі слова в попередньому рядку залишилася літера, що позначає перший звук кореневої

морфеми (такі випадки відзначила на сторінках 63, 85, 94, 108, 194, 248, 282, 325, 351 та ін.).

Висловлені зауваження аж ніяк применшують загальнотеоретичної і практичної вартості наукової праці *Пилипа Олександровича Селігея*. До **вступу, висновків до розділів, загальних висновків** жодних зауважень немає. Зміст цих структурних частин дисертації відзначається максимальною коректністю, конкретністю, логічним зв'язком з усіма іншими структурно-змістовими частинами роботи.

Хочу підкреслити також, що аналізована дисертація має оригінальну концепцію й виконана за глибоко продуманою методикою. Автор праці виробив комплексне уґрунтування для своїх аргументів і теоретичних узагальнень, докладно обміркувавши й засвоївши досягнення сучасної філософії мови, соціолінгвістики, психофізіології породження й сприйняття тексту та інших міждисциплінарних галузей.

Дисертант вичерпно використав доробок українських мовознавців і фахівців з теорії редагування та проблем якості наукового книговидання, типології помилок, етики науковця (див. у списку літератури праці таких авторів: О. Сиявський, М. А. Жовтобрюх, І. К. Кучеренко, А. П. Коваль, Н. Ф. Непийвода, Н. В. Зелінська, М. Д. Феллер, Л. І. Мацько, Т. В. Радзієвська, Л. В. Струганець, Т. П. Терновська, А. М. Зосимов, Л. О. Івасенко, П. П. Куляс, С. Ярема та ін.).

Для виконання своїх дослідницьких завдань і оформлення тексту дисертації П. О. Селігею потрібно було перекласти чимало бібліографічних джерел і цитувати їх українською мовою (йдеться, зокрема, про праці російських мовознавців Р. Будагова, В. Виноградова, Г. Винокура, О. Лосєва, Д. Лихачова, Л. Щерби, психологів Л. Виготського, О. Лурія; праці західноєвропейських письменників і філософів – Леонардо да Вінчі, Г. Гегеля, Вольтера, Р. Декарта, Д. Дідро, Дж. Локка, А. Шопенгауера; фізиків і математиків – Л. Де Бройля, В. Гейзенберга, Дж. Максвелла, А. Пуанкаре, А. Ейнштейна та ін.; класичні праці з загального мовознавства К. Ажежа, Ш. Баллі, Л. Блумфілда, Б. Гавранека, А. Мартіне, К. Фосслера та ін.). Українських перекладів таких джерел –

дуже бракує, хоч у часи незалежної України вийшли друком праці К. А. Гельвеція („Про людину, її розумові здібності та її виховання”, К.: Основи, 1994), Л. Вітгенштайна („Філософські дослідження”, К.: Основи, 1995), Ф. де Сосюра („Курс загальної лінгвістики”, К.: Основи, 1998), „Античні поетики” (К.: Грамота, 2007). І в цьому також криється одна з причин стильової недосконалості українських наукових текстів, адже виробити високу культуру наукового мислення й писання без опанування в українському перекладі базових текстів загальноосвітньої наукової спадщини – неможливо.

З цим частковим завданням П. О. Селігей цілком упорався, засвідчивши своєю дисертацією, що як автор він уміє практично бездоганно дотримуватися тих рекомендацій до наукового тексту, які сформулював у результаті свого дослідження. Текст дисертації – виразний, цікавий, читабельний, композиційно довершений, має стильові елементи розмовності й експресивності (зокрема, й у термінології на кшталт «стильова шерехатість» (с. 49), «розумове чи стильове нехлюйство» (с. 113), «шпаруватість тексту» (с. 279–280) тощо). Як мовознавець, що не байдужий до предмета свого дослідження, П. О. Селігей дбає про свіжість термінологічних позначень вислову (напр., «бездіяльне слово» (а не звичне для всіх «влучне», «точне»), «домірне сполучання книжних і розмовних елементів» (а не звичне «співмірне», «збалансоване»), «безживна мова» (а не звичне «клішована», «сформалізована», «суха», „сіра”) та ін.

Неважко помітити, що авторові дисертації імponує афористичність мови. У свій текст він уводить афоризми письменників (Ст. Лема: «Усяку науку завжди супроводить якась псевдонаука» І. Франка: «Сухість філології лежить не так у ній самій, як в особах деяких філологів» та багатьох інших), а також і сам уміє афористично висловлюватись: „Мовлення — свого роду діагностичний засіб, що правдиво виявляє як культуру думки, так і її відсутність” (с. 19), „Масове авторство в науці не підкріплюється такою ж масовою мовною майстерністю” (с. 21), «Маніпулятивне вживання жаргону засвідчує, що автор любить не так науку, як себе в науці, не так знання, як звання» (с. 171), «Наука — не ярмарок марнославства, а галузь інтелектуального виробництва» (с. 225), «Стислість —

сестра таланту, а ясність — сестра ввічливості», «Писати треба не так, щоб читач міг зрозуміти, а так, щоб не міг не зрозуміти» (с. 264–265) тощо.

Доречними в тексті дисертації є й невеличкі екскурси в історію науки (на с. 262 – згадка про відкриття періодичної таблиці хімічних елементів Д. І. Менделєєва; на с. 274 – про хірурга М. С. Коротков здобув світову славу, відкривши метод вимірювання артеріального тиску й написавши про нього в замітці, що мала обсяг, менший за журнальну сторінку; на с. 319 – про історика М. І. Костомарова та його хист поєднувати науковий і художній стилі викладу; на с. 344 – про відомого генетика й популяризатора Р. Докінз, який вважає, що науково-популярний виклад потребує «глибоко продуманих зворотів і яскравих метафор» та ін.).

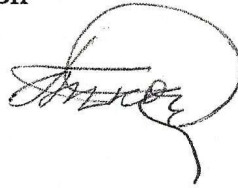
З певністю можна стверджувати, що *Пилип Олександрович Селігей* створив досконалий, безпрецедентний (у позитивному сенсі цього слова) текст, що сприятиме зацікавленню мовознавчими та загальнокультурними проблемами наукового стилю української мови. Дослідження відзначається багатоплановістю щодо перспективи застосування його результатів у різних галузях наукової діяльності (і в гуманітарних, і в природничих), має виразне прикладне спрямування, орієнтоване як на академічні кола учених, так і на молодь, що лише розпочинає свою професійну діяльність у здобутті нових знань.

Публікації, в яких висвітлено основні результати дослідження, та автореферат дисертації цілком відображають її зміст. Вони беззастережно сприятимуть активізації подальших досліджень історії наукового стилю української літературної мови та дедалі глибшому зацікавленню лінгвістикою наукового тексту (що фактично мала б становити окрему галузь сучасного мовознавства). Праці *Пилипа Олександровича Селігея* створюють для цього міцне підґрунтя – і в теоретичному аспекті, і в практичному, адже можуть бути використані для змістового й методичного наповнення таких дисциплін, як «Редагування наукових текстів», «Основи наукових досліджень», для написання відповідних підручників, посібників і програм.

Докладний аналіз змісту докторської дисертації на тему „Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості” дає безсумнівні підстави вважати, що це дослідження відповідає всім вимогам ДАК до наукових робіт такого роду, а його автор – **Пилип Олександрович Селігей** – безперечно заслуговує присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

7 лютого 2017 р.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Л. О. Ткач

Підпис Ткач Л.О. засвідчую
Начальник відділу кадрів Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича
Л. О. Ткач
" 07 " 02 2017

Відрук надіслано до секретаря 09.02.2017 р.
Лексич. секретар
Від
В. П. Думак